

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ АСОЦІАТИВНИХ ПОЛІВ СЛІВ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

Терехова Діана Іванівна,

канд. філол. наук, доц.

Київський національний лінгвістичний університет

Дослідження мовної свідомості за допомогою асоціативного експерименту дають можливість виявити системність мовної свідомості у цілому; вони репрезентують унікальність образу світу в кожній культурі. У статті подано зіставний психолінгвістичний аналіз асоціативних полів слів-стимулів ІСТОРИЯ / ИСТОРИЯ, який показує загальні та відмінні риси відповідних образів світу українців і росіян.

Ключові слова: образ світу, мовна свідомість, асоціативний експеримент, асоціативне поле.

Актуальність міжкультурних зіставлень мовної свідомості представників різних народів є на сьогодні в психолінгвістиці незаперечним фактом, оскільки вони висвітлюють етноспецифіку зіставляваних фрагментів образів світу, що стоять за словом. Найчастіше у дослідженні мовної свідомості використовують асоціативний експеримент, який завдяки охопленню великої кількості респондентів та відповідного аналізу матеріалу є незамінним для виявлення специфіки образів мовної свідомості представників певного етносу. Звернення до представників певного народу для отримання матеріалу дослідження є важливою і визначальною рисою психолінгвістичного дослідження. За словами Л.В. Сахарного [Сахарный 1989], людський фактор є наріжним камінням психолінгвістики. При цьому береться до уваги не абстрактна людина, а реальні люди з віковими особливостями, особистим досвідом, системою цілей і мотивів, соціальними ролями тощо.

Застосуємо зіставний психолінгвістичний аналіз до асоціативних полів стимулів-корелятивів *ІСТОРИЯ / ИСТОРИЯ* в українській та російській мовах. Матеріал дослідження одержано внаслідок проведення вільного асоціативного експерименту в 2000 році серед студентів гуманітарних вищих навчальних закладів України та Росії. Такий шлях дослідження дасть можливість виявити загальне та етноспецифічне в образах мовної свідомості українців та росіян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій [див., напр., Дмитрюк 2003; Залевская 1990, 1996, 2003, 2005; Крыга, 2003; Пищальникова 2003; Портнов 2004; Стернин 2003; Уфимцева 1999, 2001, 2003, 2004, 2005; Тарасов 1988, 1996, 1998, 2000, 2004 тощо] свідчить про підвищений інтерес психолінгвістів до вивчення мовної свідомості та актуальність зазначеної проблеми в наш час.

Наукові результати виявляються у встановленні спільних та відмінних рис образів мовної свідомості в даних фрагментах образів світу українців та росіян.

У визначенні основоположних понять у дослідженні ми дотримуємося вже сталих у психолінгвістиці термінів і розуміємо образ світу як відбиття в психіці індивіду предметного світу, опосередковане предметними значеннями, і таким, що відповідає когнітивним схемам та піддається свідомій рефлексії. Під мовною свідомістю ми розуміємо одну з форм образу світу народу, вербальний еквівалент етнокультурної свідомості, сукупність образів свідомості, виражених мовними засобами.

Аналіз асоціативних полів слів розпочинаємо з ядер – найчастотніших реакцій. Саме в них проявляються перші риси подібності та розбіжності:

Таблиця 1

	Ядро асоціативного поля стимулу <i>ІСТОРИЯ</i>	Ядро асоціативного поля стимулу <i>ИСТОРИЯ</i>
1.	<i>минуле (14)</i>	<i>наука (7)</i>
2.	<i>війна (8)</i>	<i>прошлое (7)</i>
3.	<i>України (8)</i>	<i>Россия (6)</i>
4.	<i>життя (5)</i>	<i>Отечества (4)</i>
5.	<i>наука(5)</i>	<i>жизнь (3)</i>
6.		<i>урок (3)</i>
7.		<i>школа(3)</i>

Зіставлення ядер асоціативних полів засвідчує насамперед спільні риси мовної свідомості українців і росіян: представники обох народів пов'язують стимул *ІСТОРИЯ* / *ИСТОРИЯ* з минущиною (*минуле (14)* / *прошлое (7)*), своєю Батьківщиною (*України (8)* / *Россия (6)*, *Отечества (4)*), і тільки кількісні показники вказують на більший або менший ступінь актуальності, значущості того чи іншого поняття для респондентів двох країн. Ще одна найчастотніша реакція росіян – *наука (7)* – наголошує на тому, що саме це поняття є найважливішою складовою фрагменту образу світу росіян, що стоїть за словом "історія", це також підтверджується ще й такими ядерними асоціаціями: *урок (3)*, *школа (3)*; для українців воно є трохи менш актуальним – *наука (5)*. Зате асоціація *війна (8)* чітко визначає позицію українських респондентів стосовно сприйняття стимулу *ІСТОРИЯ*, нагадує про важливі моменти української історії на шляху до становлення самостійної держави. Звичайно, історія нерозривно пов'язана з життям людей, країни, що відбилося в реакціях *життя (5)* / *жизнь(3)*. Отже, враховуючи навіть розбіжності в кількісних показниках, можна констатувати, значну близькість, подібність ядерних структур цих образів мовної структури.

Для подальшого аналізу застосовано методику асоціативного гештальту [Марковина, Данилова 2000]. Асоціативний гештальт асоціативного поля стимулу *ІСТОРИЯ* має такий вигляд:

- Зона 1. Минуле (17 %): *минуле (14)*, *давнина*, *минушина*, *древність*.
- Зона 2. Країна (12 %): *України (8)*, *країна (2)*, *країни*, *Рим*.
- Зона 3. Історичні події (9%): *війна (8)*, *подія*.
- Зона 4. Життя (7%): *життя (5)*, *буття*, *колишнє життя*.
- Зона 5. Засоби навчання (6 %): *підручник (3)*, *книжка (2)*, *книга*.
- Зона 6. Розвиток історії (6 %): *кінець*, *коло*, *плин*, *повтор*, *хід*, *шляхи*.
- Зона 7. Галузь науки (5%): *наука 5*.
- Зона 8. Люди (5 %): *народ (2)*, *козаки*, *люди*, *суспільство*.
- Зона 9. Час (4%): *століття (2)*, *час*, *век (р.)*.
- Зона 10. Ставлення до історії (4): *героїзм (2)*, *брехня*, *творюється сьогодні*.
- Зона 11. Світ (3%): *світ (3)*.
- Зона 12. Мала батьківщина (3 %): *край*, *нашого краю*, *село*.
- Зона 13. Родинне коріння (3%): *коріння*, *мати*, *родовід*.
- Зона 14. Місце зберігання (2 %): *архів (2)*.
- Зона 15. Пам'ятки історії (2 %): *літопис*, *хроніка*.

Зона 16. Навчальні заклади, їх підрозділи (2 %): *історичний факультет, школа.*

Зона 17. Характеристики (2 %): *наша, неволима.*

Зона 18. Персоналії (2 %): *Богдан Хмельницький, Грушевський.*

Зона 19. Навчальний предмет (1 %): *предмет.*

Зона 20. Навчальний процес (1 %): *урок.*

Зона 21. Порівняння (1 %): *казка.*

Зона 22. Діячі навчального процесу (1 %): *студента.*

Зона 23. Суспільний устрій (1 %): *комунізм.*

Зона 24. Грошові одиниці (1 %): *рубль (р.).*

Розглянемо асоціативний гештальт стимулу ІСТОРІЯ.

Зона 1. Країна (14 %): *Россия (8), Отечества (4), государства (2), страна (2), России.*

Зона 2. Галузь науки (12 %): *наука (7), теорія (2), археология, география, література.*

Зона 3. Ставлення до історії (8%): *умалчивает (2), давно, неизменность, правда, собрание заблуждений, старина, читаю.*

Зона 4. Минуле (7 %): *прошлое (7).*

Зона 5. Час (5 %): *время (2), века, веков, до н. э..*

Зона 6. Засоби навчання (5 %): *учебник (2), атлас, карта, книга.*

Зона 7. Життя (4 %): *жизнь (3), бытие.*

Зона 8. Пам'ятки історії (4 %): *летопись (2), хроники (2).*

Зона 9. Що дає (4 %): *знания (2), не повторять ошибок, ошибки.*

Зона 10. Навчальні заклади, їх підрозділи (3 %): *школа (3).*

Зона 11. Характеристики (3 %): *бесконечная, всемирная, древняя.*

Зона 12. Навчальний процес (3 %): *урок (3).*

Зона 13. У значенні "перебіг подій" (3 %): *жизни, любви, случай.*

Зона 14. Люди (3 %): *народ (2), царь.*

Зона 15. Розвиток історії (3%): *бесконечность, развитие, спираль.*

Зона 16. Епоха (3 %): *античность (2), эпоха.*

Зона 17. Історичні події (2 %): *война, кровь.*

Зона 18. Діячі навчального процесу (2 %): *учитель, учительница.*

Зона 19. Мала батьківщина (2 %): *отечество, родина.*

Зона 20. Персоналії (2 %): *Державин, Рюрик.*

Зона 21. Навчальний предмет (1 %): *предмет.*

Зона 22. Порівняння (1 %): *сказки.*

Зона 23. Світ (1 %): *мир.*

Зона 24. Релігія (1 %): *религия.*

Зона 25. Предмети побуту (1 %): *топор.*

Зона 26. Традиції (1 %): *традиции.*

Зона 27. Політичні партії (1 %): *КПСС.*

Таким чином, у цілому більшість зон гештальтів асоціативних полів досліджуваних слів збігається, що засвідчує подібність структур цих фрагментів образів мовної свідомості українців і росіян. Проте численні відмінності вказують на їх специфічні риси.

По-перше, не збігається загальна кількість зон у гештальтах: у гештальті української мови їх 24, а в гештальті російської мови – 27.

По-друге, великі розбіжності є в самих ядрах гештальтів (більших за обсягом зонах). Так, ядро гештальту асоціативного поля *ИСТОРИЯ* складають такі зони:

Зона 1. Минуле (17 %): *минуле (14), давнина, минувишина, древність*.

Зона 2. Країна (12 %): *України (8), країна (2), країни, Рим*.

Ядро гештальту асоціативного поля *ИСТОРИЯ* подано зонами:

Зона 1. Країна (14 %): *Россия (8), Отечества (4), государства (2), страна (2), России*.

Зона 2. Галузь науки (12 %): *наука (7), теорія (2), археология, география, литература*.

Отже, для українських респондентів історія – це насамперед давно минулі часи, тісно пов'язані зі своєю країною, а для російських респондентів – це рідна країна, Росія, а також важливим є місце історичної науки в колі інших дисциплін – археології, географії, літератури.

По-третє, значні відмінності у гештальтах спричинює наявність винятково тих зон, що присутні лише в якомусь одному гештальті. Наприклад, в українському варіанті гештальту наявні зони: "Суспільний устрій" (*комунізм – молодь, яка брала участь в експерименті, пов'язує вже з минулим, на відміну від їх попередників-будівників світлого майбутнього*); "Грошові одиниці" (загальнодержавна валюта Радянського Союзу – *рубль (р.)* – також пішла в історію разом з цією державою). Зона "Родинне коріння", подана реакціями *коріння, родовід, мати*, вказує на поєднання історії безпосередньо з родом, родинними традиціями.

Лише в російському варіанті гештальту є такі зони: "Релігія", "Традиції", що пов'язують у свідомості росіян історію з релігійною та культурною спадщиною. Зона "Предмети побуту" представлена асоціацією *топор*, тим знаряддям праці, яке найчастіше демонструється в музеях для ілюстрації зародження і розвитку людського суспільства. Зона "Політичні партії", подана реакцією *КПСС*, пов'язаною з політичним устроєм СРСР, а можливо, нагадує одну з дисциплін, що раніше викладалася у вищих навчальних закладах – історію КПСС.

По-четверте, не збігаються обсяг і якісний склад зон, присутніх в обох гештальтах. Наприклад, найяскравішою ілюстрацією цього положення є реакції зони "Персоналії" в обох мовах: в українських респондентів спливають у мовній свідомості історичні постаті гетьмана Богдана Хмельницького та видатного політичного і громадського діяча М. Грушевського. Образи мовної свідомості росіян доповнені іменами царської особи – *Рюрик* та видатного російського поета – *Державин*.

Специфічні відмінності образів мовної свідомості українців та росіян наявні і в зонах обох гештальтів "Люди": Так, респонденти з України пов'язують історію з козацтвом (*козаки*), а росіяни пригадують царя (*царь*).

Суттєві відмінності наявні в зонах "Галузі науки" обох гештальтів, оскільки українці називають науку взагалі, а росіяни літературу, географію, археологію.

Асоціації зони "Мала батьківщина" вказують на зв'язок у свідомості респондентів історії з місцем, де людина народилася, проте росіяни подають більш загальні поняття – *родина, отечество*, а українці детальніше називають рідні місця – *село*,

край, нашого краю. Реакції цієї зони та зони "Родинне коріння" засвідчують більшу схильність українських респондентів до ностальгії, певної сентиментальності, нерозривний зв'язок з родоводом.

Таким чином, аналіз гештальтів асоціативних полів слів *ІСТОРИЯ* / *ИСТОРИЯ* дозволив виявити найбільш суттєві риси подібності та відмінності образів мовної свідомості українців та росіян. При цьому важливими є найтонші відмінності як кількісного, так і якісного плану, оскільки побачити національно-культурну специфіку близькоспоріднених народів на тлі багатьох спільних рис непросто. Продовжимо її виконання на прикладі досліджень інших фрагментів образів свідомості.

Исследования языкового сознания при помощи ассоциативного эксперимента дают возможность выявить системность языкового сознания в целом; репрезентируют уникальность образа мира в каждой культуре. В статье представлен сопоставительный психолингвистический анализ ассоциативных полей слов-стимулов ИСТОРИЯ/ИСТОРИЯ, указывающий на общие и отличительные черты соответствующих образов мира украинцев и русских.

Ключевые слова: образ мира, языковое сознание, ассоциативный эксперимент, ассоциативное поле.

Language consciousness investigations conducted by means of associative experiments permit to represent the system of language consciousness as a coherent and cohesive unit. It shows a unique picture of the world in each culture. The article is devoted to comparative psycholinguistic analysis of the associative fields of the words-stimuli ИСТОРИЯ / ИСТОРИЯ (HISTORY). Common and specific features of the correspondent parts of the reflection of the real world in minds of the Ukrainians and the Russians are being investigated.

Key words: the reflection of the world, language consciousness, associative experiment, associative field.

Література:

1. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-Довідник / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
2. Марковина И.Ю. Специфика языкового сознания русских и американцев: опыт построения "ассоциативного гештальта" текстов оригинала и перевода / И.Ю. Марковина, Е.В. Данилова // Языковое сознание и образ мира. – М., 2000. – С. 116–132.
3. Словник символів культури України / [За заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка, В.В. Куйбіди]. – К.: Міленіум, 2005. – 352 с.
4. Сахарный Л.В. Введение в психолингвистику / Л.В. Сахарный. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – С. 5–12.
5. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: Изд. 2-е, испр. и доп. / Ю.С. Степанов. – М.: Академический Проект, 2001.